

Pravda v demokracii [1992]

Myšlenka demokracie má za sebou dlouhou historii, svědčící o tom, jak zejména pro mnohé z nejstarších filosofů v sobě měla cosi velmi odpudivého. Mezi hlavními motivy jejich kritiky a odmítání demokracie, necháme-li stranou případný aristokratický původ nebo aristokratické tendence oněch myslitelů, můžeme uvést dva: správně myslících a chápajících je vždycky menšina, a tam, kde se na vládě podílí většina, dochází k tragickému pronásledování právě těch správně myslících, tedy filosofů. Chyby ovšem byly, popravdě řečeno, vždycky na obou stranách. Vidíme to i v Platónově *Obraně Sókrata*: Platón si nemohl odepřít potěšení, nechat Sókrata provokovat obyčejné athénské občany dokonce i na samotném soudě. S příchodem prostých občanů do politických funkcí se ukázala nezbytnost jistého minimálního vzdělání, nemá-li se člověk s politickými ambicemi spíše zesměšňovat než získávat přívržence, a také jisté kultivovanosti projevu, zejména řečnického. Noví zbohatlíci nebo ti, kteří se na takové zbohatnutí s nadějí upínali, byli ochotni zaplatit tomu, kdo je na politickou dráhu sliboval připravit. Právě v té době vznikla sofistika, ona napodobenina filosofie, jíž ovšem chybělo to filosoficky nejpodstatnější, totiž vztah k pravdě.

Nejdůležitější řecký myslitel, který se opřel vážnému nebezpečí, že filosofové budou své myšlenky prodávat na trhu a sebe i filosofii tím prostituovat, byl právě „muž z lidu“, totiž Sókratés, i když mezi jeho žáky náleželo mnoho synků z předních aristokratických rodin. Rádl si Sókrata cení jako muže, „který první důsledně dokazoval, že jest jediná, věčná pravda“. „Tuto je význam učení Sókratova, na který navázal Platón: že jest jedna věčná pravda, a že filosofie jest v jejích službách. Že této pravdy nelze najít ve smyslové zkušenosti; nýbrž že je obyvatelkou říše ducha. Že o pravdě nerozhoduje žádná autorita, nýbrž každý si musí o ni konec konců rozhodnout sám... Sókratés nedovedl říci, co je pravda a spravedlivost, ačkoliv ji pořád hledal; tak velice však byl přesvědčen o tom, že vládne a vládnout musí, že šel za ní na smrt. To byl jeho důkaz proti skepsi řecké filosofie.“ Navenek se ovšem Sókratés sofistům velice podobal zejména radikálním odvratem od přírodní filosofie ve prospěch zájmu o společnost, o obec, tedy o otázky etické a politické. Přesto je mezi sókratovským způsobem myšlení o člověku a o společnosti a myšlením sofistů pronikavý rozdíl. Sókratés je filosoficky radikálnější: to, co kriticky namítal proti svým filosofickým předchůdcům, namítá i proti sofistům. Rádl říká: „Jeho boj proti sofistice je vlastně bojem metafyzika proti empirismu, bojem za poslední, jistojistou pravdu proti pouhému nahodilému ‚mínění‘“. A právě proto jím „počíná vrchol řecké filosofie“.

Sókratovo filosofické působení vyústilo v jeho konflikt s obcí, v němž Sókratés navenek podléhá, ale duchovně vítězí, resp. je celou další dobou

ospravedlňován (Patočka to v poválečných přednáškách formuloval tak, že soud obce nad Sókratem skončil jeho odsouzením, ale Sókratův soud nad obcí, že trvá dodnes). V moderních demokratických společnostech zůstává ještě dlouho mnohé nevyjasněno, ale lze prohlásit, že se demokracie přece jenom jaksi naučila žít s pravdou, zatímco přívrženci pravdy se naučili žít nebo alespoň přežívat v demokracii. Místo pravdy v demokracii a vztah demokracie k pravdě však zůstává nadále problémem, který se nezdařilo ani vyřešit, ani odstranit. Nadále dochází tu a tam k napětí a ke konfliktům, a ovšem také k pokusům tu či onu stranu nějak oslabit a učinit ji závislou na straně druhé. Napětí obvykle vzrůstá, když do politiky vstupují noví lidé z prostředí, které buď ještě nebylo dostatečně kultivováno, anebo které už zase upadá do skepse a cynismu.

Rádl vytýká Sókratovi „neschopnost cítit konkrétně a lidsky“ a jeho „dřevěný, necitelný poměr“ k lidu: „Sókratovo chladné pojetí vztahu mezi lidmi ukazuje, jak se v něm ještě neprobudil celý člověk“. „Učil, že prý, 'kdo chce vpravdě bojovat proti bezpráví, toho místo je v životě soukromém, nikoli veřejném' To byla katastrofální zásada pro řeckou svobodu, a mládež se jí opravdu kazila.“ Rádl má za to, že to byla „těžká chyba“, neboť šlo a dodnes jde o lidskou svobodu, „která se jen ve veřejném boji a tedy politicky obhájit dá.“

Obecně se přednost demokracie vidí v tom, že respektuje (má respektovat) lidskou svobodu, a to způsobem rovným pro všechny občany. Záleží ovšem na chápání svobody, jak to dopadne s naším pojetím demokracie a jejího vztahu k pravdě. Na první pohled by se mohlo zdát, že svoboda znamená nutně také svobodu ve volbě toho, co považují za pravdu. Tak tomu je vsutku u některých představitelů liberalismu. Karl Jaspers proto zdůrazňuje, že svoboda nepředstavuje žádný prázdný prostor, že neznamená svévoli ani libovolné mínění: „Teprve skrze odevzdanost vůči pravdě je plná svoboda možná.“ „Svoboda je prázdná, neznamená-li pravdu, z níž povstává a které slouží.“ Mohli bychom se totiž zeptat: k čemu je vlastně dobrá taková svoboda? Je v ní spojeno vždy dvojí: člověk je od něčeho osvobozován, aby se mohl odevzdat něčemu vyššímu, což by právě bez svobody nebylo možné. Takové osvobození však vůbec neznamená vyvázání ze všech závazků. Osvobození od sevřenosti závazky na nižší úrovni se dosahuje dvojnásobným způsobem: nahlédnutím zbytečnosti nebo nedokonalosti některých dosavadních závazků a norem, a pak převedením plnění těch nezbytných závazků a norem do formy pouhé rutiny, abychom se mohli soustředit na úkoly a závazky vyšší. Můžeme v tom smyslu hovořit o jakési ekonomizaci nižších funkcí za účelem nových a nových pokusů o zvládnutí funkcí vyšších a náročnějších. Při hře na nějaký nástroj musíme nejprve zvládnout techniku hry (a tam zajisté nejde o libovůli, ale potřebujeme dobrého učitele, abychom se vyvarovali špatných návyků), ale cílem je taková technická dovednost,

kteřá nám dovolí věnovat hlavní pozornost skladbě samé a její co nejlepší interpretaci.

Ve velmi podobném smyslu můžeme demokratický systém chápat jako co možná rutinní zvládnání základních pravidel, abychom jako občané byli všichni osvobozeni k něčemu náročnějšimu, vyššímu, odpovědnějšimu – nikoliv tedy k čemukoliv, čeho se nám zachce. Politické a sociální struktury a opatření mají zajišťovat, aby bylo v celé společnosti možno uplatňovat víc práva, spravedlnosti a pravdy. To znamená, že je zcela pochybené to pojetí, které chce právo chápat jako výraz mocenských poměrů, spravedlnost jako třídní záležitost a pravdu jako převládající mínění. Proto je hrubou chybou se držet tzv. většinového pojetí demokracie (Rádl mluví o „většinové demokracii“), jako by šlo o formální záležitost, která nemá bytostného vztahu k základním otázkám kulturním, mravním a duchovním. Demokracie musí být chápána jako takový způsob vlády a také obecné správy, v němž se právu, spravedlnosti i pravdě dostává lepších předpokladů k uplatnění a prosazení než v jiných systémech. Tu se ovšem musíme tázat, na čem lze potom založit vztah mezi demokracií jako určitým politickým zřízením a mezi pravdou (atd.). Každému musí být zřejmé, že pravdu samu nelze zabezpečit žádným formálním postupem ani politickým ani právním ani jakýmkoliv jiným.

Základní podoba problému se zdá být nasnadě: demokratické rozhodování je založeno buď na přímé vůli většiny, anebo na volbě reprezentantů, kteří pak své voliče zastupují a hlasují jakoby v jejich jménu. Tím se liší přímá demokracie od demokracie reprezentativní (zastupitelské). V obou případech však je rozhodující většina. Naproti tomu v otázkách pravdy většina nemůže nic rozhodnout, protože o pravdě se nehlasuje (tj. nemá a nemůže hlasovat). Pravda (a podobně i právo a spravedlnost) se vyhledává a zjišťuje, a příslušný nálezu musí být řádně zdůvodněn. Neplatí tedy obecné mínění, které se může mýlit, neplatí dokonce ani tradice a zvyklosti, které mohou být špatné: pravda musí být vždy znovu vyhledávána na základě důkladného prozkoumání věci samé i okolností a za uplatnění všech myšlenkových i jiných prostředků, které má společnost vůbec k dispozici. Vždycky tu zůstává jisté riziko, že došlo nebo dochází k omylu, ale ti, kdo jsou v takovém případě povoláni, aby o pravdě podle svého nejlepšího vědomí a svědomí rozhodli, jsou přinejmenším zavázáni vyvarovat se omylů, které už byly v minulosti jako omyly rozpoznány a odhaleny.

V úpadkových dobách a dekadentních myslích se mohou objevovat skeptické myšlenky, jako by každý pokus o přiblížení k pravdě byl založen na iluzi a na jakémsi škodlivém předsudku. Spoléhat na pravdu a vůbec cosi „pravého“ není nic jiného než vydávat se všanc jakési údajné poslední autoritě, které se tak jako tak zmocní nějaká samozvaná pozemská instance, terorizující pak všechny, kdo si to nechají líbit. Nejen politik, ale

každý občan, odvolávající se na údajnou pravdu, musí být podezírán z psychické deviace anebo z podvodnictví. – Takovou úpadkovou dobu prožíváme právě také dnes. Ale to není pro současnost to nejpodstatnější, to je jen povrchový úkaz. Jdeme-li do hloubky, zjistíme, že situace je složitější. Velkou pomocí se tu mohou stát Nietzscheovy myšlenky, zvláště pak jeho interpretace modernity jako vyústění evropského nihilismu. Když porozumíme Nietzscheovi správně, pochopíme, jak se mohlo stát, že hluboké přesvědčení, ano, bezpodmínečná víra, která stála při základech evropských věd, totiž že pravda je důležitější než kterákoliv jiná věc, se proměnila v „životu nepřátelský ničivý princip“, takže „vůle k pravdě“ mohla být podezírána z toho, že je vlastně „zostřenou vůlí k smrti“ (srv. *Radostná věda*, § 344). Doba, která nepochybně vykazuje řadu úpadkových rysů, je zároveň dobou, kdy se hroutí cosi opravdu falešného, co Nietzsche nazývá „metafyzickou vírou“.

Tato metafyzická víra je ovšem mnohem starší záležitostí než modernita a má dva kořeny. Nietzsche vidí jeden z nich ve „víře“ Platónově (už z toho je zřejmé, že nejde o pravou víru ve smyslu proroků a v chápání Ježíšově), druhý v „křesťanství“. V čem tedy spočívá „metafyzičnost“ této falešné „víry“? Nietzsche to formuluje následovně: jde o víru, která je postavena na tom, „že Bůh je pravda a pravda že je božská“. To není dost průhledné, ba mnohé interprety to svedlo k těžkým nepochopením. Nietzsche byl vykládán jako jeden z největších kritiků křesťanství. To je v jistém smyslu dokonce správné, pokud jsme křesťanství ochotni brát historicky jako cestu plnou omylů a nikoliv v jeho nejvlastnějším jádru. „Bůh“ i „pravda“ tu totiž vskutku byli zaměněni za jakési předmětné hypostaze a stali se tak právě tím, čím se nikdy stát neměli a nesměli: stali se modlami ne sice rukou udělanými, ale myslí, rozumem sestrojenými a pak neprávem zbožštěnými. Jenom proto může Nietzsche prohlásit, že právě dnes se (tyto hypostaze) jeví jako stále méně věrohodné, že naopak samo Nic se jeví jako víc než božské, zejména když sám Bůh se ukazuje být „naší nejstarší lží“. Nietzscheově šířivé kritice se musíme pokusit porozumět tak, že je (ať už vědomě nebo nevědomky) vedena jakoby z některých nejhlubších motivů skutečné, pravé víry, která si pravdu před sebe nestaví jako hypostazi, jako předmět, nýbrž která s ní je zajedno, v nerozdělitelné jednotě (jak o tom svědčí stará hebrejština).

Rádl, který byl Nietzsche v mladších letech dost ovlivněn a který našel pozoruhodné období mezi myšlením Nietzscheovým a Masarykovým (viz *Úvahy vědecké a filosofické*), neměl ovšem rád onen provokující Nietzscheův styl a v *Dějínách filosofie* se od něho (podobně jako od Kierkegaarda) ostře distancoval (a zopakoval to i v *Útěše*). Jako „kritický realista“ viděl těžké chyby a velká nebezpečí v romantismu, a Nietzsche (i před ním Kierkegaard) byli romantismem silně poznamenáni. Ale Rádl nevidí žádnou výhodu ani v onom suchém racionalismu, proti němuž se

romantici bouřili. Podle něho „bez iracionálnosti není mravního života: láska, dobrota nejsou pouhým důsledkem rozumu; rozum je sice ovládá, ale netvoří jich. Ani Sókratés, ani jeho žáci, Platón a Aristotelés, nemají pochybnosti o vedení života, neznají protestů lidí nepochopených a po pochopení toužících, neměli náboženských ani jiných krizí, ani výčitek svědomí, nemaří intimního duševního života.“ Sókratova etika je studená; „prorocství starozákonní, křesťanství, rytířství, demokracie položily propast mezi nás a Sókrata“.

To nás přivádí zpět k našemu hlavnímu tématu. Pravda není záležitostí jen rozumovou, ani jen myšlenkovou, ani jen záležitostí poznání, a už vůbec není jejím vlastním ani hlavním místem „soud“ či dokonce „výpověď“. Karl Jaspers, který v mnohém našeho Rádla připomíná, zdůrazňuje, že pravda je spíše jakýsi prostor, v němž nejen myslíme, ale také jednáme, a že způsob, jakým to činíme, je čímsi silnějším a důležitějším než jakýkoli obsah našeho myšlení (nebo cíl naší aktivity). Tam, kde naše duše je slepá a náš duch hluchý k pravdě, ustává také naše komunikace s druhými lidmi, neboť s těmi se setkáváme jen v onom společném prostoru pravdy, bez ohledu na to, ke které straně nebo ke kterému názoru se hlásíme, bez ohledu na to, k čemu jsme se rozhodli a na čem jsme se usnesli. Jestliže sám způsob našeho myšlení je nepravý, nepravdivý, pak vzniká a narůstá jakási zamořená, otrávená atmosféra, v níž stojíme jakoby před nějakou zdí, k níž mluvíme, ale která nás neslyší. Konkrétní obsah toho, co se říká, může být i zaměněn, ale nepravdivost způsobu myšlení a promlouvání zůstává pak táž.

To vše ukazuje na to, jak naléhavé je znovu promyslet, o čem vlastně hovoříme, když mluvíme o pravdě. Pravda nespočívá v prostém konstatování věcí, daných skutečností, ale potřebujeme především jakýsi smysl pro pravdu, vnímavost vůči tomu, co je pravé a co nepravé a zejména co zakládá jakoukoliv naši možnost rozpoznávat, co pravé je a co není. A právě v této věci nemá většina k pravdě o nic blíže než jednotlivci. K pravdě se nedostaneme tím, že sečteme nebo zprůměrujeme názory všech nebo většiny. A dokonce i kdyby bylo v některých případech dosaženo naprosté jednoty názorů, nemohlo by to být zárukou toho, že bylo dosaženo pravdy. Úsloví, že víc lidí víc ví, je ošidné, neboť víc lidí znamená vždy jen víc mínění, nikoliv víc pravdy. Pravda je vždy jen jedna a je vždy celá – anebo to není pravda, ale omyl nebo lež.

Pravda není ovšem ani výlučnou záležitostí expertů a odborníků, nýbrž před pravdou jsme postaveni všichni bez rozdílu. Nemůžeme se odvolávat na ty, kteří „tomu lépe rozumějí“, ale nakonec se musíme rozhodovat sami. Žádný expert, žádný odborník na sebe nemůže vzít naši osobní odpovědnost, která právě spočívá v tom, že jsme to my sami, kdo musíme odpovědět na výzvu pravdy, a nikdo jiný to nemůže udělat za nás. A tehdy, když rozhodujeme pro svůj vztah k pravdě, je zároveň

rozhodováno o nás. V tom je dokonce základ vší demokratičnosti a každého demokratického zřízení: před pravdou jsme si všichni rovni, ovšem rovni ve své odpovědnosti, nikoli rovni ve způsobu, jak této své odpovědnosti prakticky i myšlenkově dostojíme.

Protože však naše odpovědnost vůči pravdě (tou musíme rozumět všechno „pravé“, tedy také právo – rozumí se „pravé právo“, nikoliv dané zákony – spravedlnost, ale také „pravé“ dobro a „pravou“ krásu atd.), není na nikoho přenosná a není nikým zastupitelná, znamená to ve svých důsledcích, že jednotlivé odpovědi na výzvu pravdy se nesčítají a nemohou sčítat. Demokracie není tedy politický systém, v němž pomocí hlasování vychází najevo pravda resp. to, co je pravé a správné, ale je to takový politický systém, který zaručuje minimální svobodu těm, kteří se ve jménu pravdy cítí vnitřně nuceni se postavit proti většině a hájit pravdu. Nikdo není v demokracii povolán ani kompetentní k tomu, aby rozhodoval, zda takový jednotlivci nebo takové menšiny pravdu vskutku mají. Každý má právo to sám posoudit a třeba jim za pravdu nedat – také ve jménu pravdy. Ale musí uvést důvody a ne místo toho jejich důvody umlčovat nebo zkreslovat, eventuálně jejich působení zakazovat.

Má-li mít demokracie jako politické zřízení smysl a má-li demokratičnost jako program mít své hlubší oprávnění, pak v tom, že svými zákony a pravidly hájí právo každého člověka na hledání a zjišťování pravé tváře a povahy věcí, jakož i jeho svobodu, výsledky takového zkoumání a přemýšlení vyslovit, zveřejnit a hlásat. Míra a kvalita demokracie se poznává právě na tom, zda takové zkoumání a šíření nových myšlenek, činících si nárok na uznání jako pravdivé, usnadňuje anebo ztěžuje na základě vnímavosti co nejširších vrstev jak k příslušné argumentaci, tak – a to na prvním místě – k pravdě samotné. A to zůstává vždycky otázkou pro budoucnost. Demokracie bude mít tím blíže k „pravému stavu obce“ a k pravdě, čím kultivovanější, tj. vzdělanější a vnímavější bude vztah k „tomu pravému“ a k pravdě u každého občana, tedy u každého z nás.